

Секція 2
ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ ТА ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ
КК УКРАЇНИ

Лук'янець-Шахова Валентина Станіславівна,
помічник ректора з гендерних питань
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, професор

КОМПЛЕКСНА ДОПОМОГА ПОСТРАЖДАЛИМ
ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА, ПОВ'ЯЗАНОГО
З КОНФЛІКТОМ: БАЛКАНСЬКИЙ ДОСВІД

Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (СНПК), визнається одним із найбільш системних і руйнівних інструментів війни, є злочином за міжнародним правом [1]. Незважаючи на активізацію міжнародного правосуддя після збройних конфліктів на Балканах, питання відновлення прав постраждалих залишалося на периферії політичного процесу. У випадку Хорватії, наприклад, своєрідний тиск з боку Європейського Союзу під час переговорів щодо вступу сприяв активізації заходів у сфері перехідного правосуддя, зокрема щодо визнання, реабілітації та репарацій для жертв СНПК. Нагадаємо, що у рамках Копенгагенських критеріїв та *acquis communautaire* Хорватія зобов'язалась гарантувати доступ до правосуддя для жертв злочинів проти людяності, включно з СНПК; ефективно співпрацювати з Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії (МТКЮ); та забезпечити національні механізми правосуддя, здатні замінити діяльність МТКЮ після його закриття. Ці вимоги супроводжувались оцінкою рівня захисту прав людини, зокрема гендерно зумовлених злочинів. Таким чином, ЄС виступив не лише політичним арбітром, а й позитивним каталізатором внутрішніх реформ.

У 2015 році Хорватія ухвалила Закон про права жертв сексуального насильства в умовах збройної агресії проти Республіки Хорватія у Вітчизняній війні (1991–1995), що визнав спеціальний статус жертв СНПК, передбачив матеріальну компенсацію, психологічну допомогу та пільги, а також закріпив право на анонімність та захист персональних даних [2]. Цей акт вважається зразковим у регіоні, адже у центрі уваги поставлено не лише кримінальне переслідування злочинців, а й надання комплексної підтримки постраждалим, орієнтованої на гідність та відновлення [3]. Попри формалізовану політику, хорватська модель мала низку проблемних питань, зокрема, низький рівень довіри до судової системи, соціальна стигматизація жертв СНПК, відсутність достатньої кількості кваліфікованих фахівців на місцях, складнощі у доведенні

фактів через часову дистанцію та мовчання жертв, а також обмежена участь самих постраждалих у формуванні політик [4].

Порівняльний аналіз із іншими державами дозволяє глибше оцінити хорватський досвід. Так, у Боснії і Герцеговині насильство під час війни 1992–1995 років набуло ознак масової системної практики, адже близько 20 тисяч жінок і чоловіків стали жертвами сексуального насильства. Хоча міжнародне правосуддя через діяльність МТКЮ (наприклад, справи Kunarac та ін.) визнало СНПК як злочин проти людяності, національний рівень правосуддя залишався фрагментованим [5]. Закон про соціальний статус жертв сексуального насильства у війні був прийнятий лише в 2015 році на рівні Федерації Боснії і Герцеговини, що спричинило нерівномірність доступу до прав в різних частинах країни [6].

У Косові (*прим. авт. Україна не визнає незалежності Косова*) ситуація також залишалась складною, адже лише у 2014–2018 роках держава почала формалізувати механізми допомоги жертвам СНПК. Законом 2014 року було запроваджено визнання прав жертв [7], а у 2017 році почав діяти механізм компенсацій [8]. Проте тривала стигматизація, низький рівень повідомлень, заяв про такі злочини та відсутність глибокої реформи судової системи залишають жертв із обмеженим доступом до справедливості.

Таким чином, у порівнянні з цими ситуаціями, Хорватія продемонструвала більш скоординовану модель правового реагування, зокрема завдяки зовнішньому впливу ЄС та залученню громадянського суспільства.

Окремий юридичний статус постраждалих є ключовою передумовою для реалізації комплексних правових і соціальних гарантій. У Хорватії такий статус був закріплений спеціальним законом, що виокремив постраждалих від СНПК в умовах війни 1991–1995 років від загальної категорії жертв воєнних дій. Для України це може означати потребу у створенні окремої правової категорії в національному законодавстві (наприклад, у Законі про перехідне правосуддя чи спеціальному підзаконному акті), яка гарантуватиме доступ до адміністративних процедур репарацій незалежно від результатів судового переслідування винних. Також передбачатиме автоматичне застосування заходів захисту персональних даних та конфіденційності і встановлюватиме інституційну відповідальність за реєстрацію постраждалих з урахуванням принципу «не нашкодь».

У практиці transitional justice визнано, що юридичне визнання шкоди не повинно залежати виключно від кримінального вироку щодо кривдника [9]. Хорватська модель репарацій передбачає компенсації, пільги й підтримку на підставі факту встановленої шкоди, без необхідності доведення в суді злочинного умислу винної особи. У цьому контексті для України доцільно було б впровадити

адміністративну модель компенсації, яка базується на принципі презумпції шкоди внаслідок конфлікту та створити спеціальний фонд репарацій із прозорим механізмом подання заяв і апеляцій. Вкрай необхідно закріпити обов'язковість участі психологів, юристів та соціальних працівників у процедурі оцінки потреб постраждалих.

Постраждалі від СНПК мають комплексні потреби, що виходять за межі однієї галузі (наприклад, лише кримінального судочинства). Хорватія поступово запровадила міжвідомчу модель взаємодії (multisectoral coordination), що включає медичні установи, органи соціального захисту, поліцію, прокуратуру та неурядові структури [10]. Україна може запровадити інтегровані міжсекторальні протоколи взаємодії у випадках СНПК. Створити спеціалізовані центри комплексної допомоги, розміщені у громадах з підвищеним ризиком та міжгалузеві навчальні платформи для обміну досвідом і стандартизації підходів.

Окрема увага має бути приділена підготовці кадрів, здатних працювати з делікатними, травматичними кейсами. У Хорватії (як і в Косові) значну роль у навчанні відіграли неурядові організації, які реалізовували сертифіковані програми для поліції, суддів, соціальних працівників і лікарів. Для України було б доцільним запровадити інституціоналізовані програми професійної підготовки, з обов'язковими модулями щодо травмоцентричного підходу. Включити відповідні дисципліни до програм юридичних і медичних ЗВО. І, нарешті, створити національний реєстр сертифікованих спеціалістів, які мають право працювати з постраждалими від СНПК.

Висновки. Хорватія стала прикладом того, як зобов'язання перед ЄС можуть стати поштовхом для побудови ефективної системи захисту жертв СНПК. Незважаючи на труднощі, саме комплексний, постраждалоцентричний підхід дозволив перейти від декларацій до реальної підтримки. Для України цей досвід є не лише практично цінним, а й стратегічно необхідним у контексті повоєнного відновлення.

Список бібліографічних посилань

1. Foreign and Commonwealth Office. International Protocol on the Documentation and Investigation of Sexual Violence in Conflict: Best Practice on the Documentation of Sexual Violence as a Crime under International Law [Міжнародний протокол з документування та розслідування сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом: Крайні практики документування сексуального насильства як злочину за міжнародним правом]. 2nd ed. London: UK Government, 2017. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/international-protocol-on-the-documentation-and-investigation-of-sexual-violence-in-conflict>.

2. Law on the Rights of Victims of Sexual Violence During the Armed Aggression against the Republic of Croatia in the Homeland War (OG 64/15) [Закон про права жертв сексуального насильства в умовах

збройної агресії проти Республіки Хорватія у Вітчизняній війні] // Official Gazette. – 2015. – № 64.

3. European Commission. Croatia 2013 Progress Report [Європейська комісія. Звіт про прогрес Хорватії, 2013]. URL: https://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/hr_rapp_ort_2013.pdf.

4. OSCE Mission to Croatia Reports (2012–2015) [Звіти Місії ОБСЄ у Хорватії за 2012–2015 роки]. URL: <https://www.osce.org/croatia>.

5. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Prosecutor v. Kunarac et al. ("Foča Case") [Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії. Справа Кунарац та ін. (Фоча)] // Case No. IT-96-23 & IT-96-23/1. – Judgment of 22 February 2001.

6. Federation of Bosnia and Herzegovina. Zakon o zaštiti žrtava ratne torture [Law on the Protection of Victims of Wartime Torture]. – Službene novine Federacije BiH, broj 36/15. – Sarajevo, 2015. [Закон Федерації Боснії і Герцеговини про захист жертв тортур під час війни. Офіційний вісник Федерації Боснії і Герцеговини, № 36/15, 2015 р.] URL: https://www.parlamentfbih.gov.ba/dom_naroda/bos/propisi/zakoni.

7. Assembly of the Republic of Kosovo. Law No. 04/L-172 on Amending and Supplementing Law No. 04/L-054 on the Status and Rights of Martyrs, Invalids, Veterans, Members of the Kosovo Liberation Army, Civilian Victims of War and Their Families. – Official Gazette of the Republic of Kosovo, No. 26, 23 April 2014. [Закон № 04/L-172 про внесення змін і доповнень до Закону № 04/L-054 про статус і права мучеників, інвалідів, ветеранів, членів Визвольної армії Косова, цивільних жертв війни та їхніх сімей. – Офіційний вісник Республіки Косово, № 26, 23 квітня 2014 р.]. URL: <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2793&langid=2>.

8. Government of the Republic of Kosovo. Regulation (GRK) No. 22/2015 on Defining the Procedures for Recognition and Verification of the Status of Sexual Violence Victims During the Kosovo Liberation War. – Official Gazette of the Republic of Kosovo, No. 30, 31 December 2015. [Уряд Республіки Косово. Регламент № 22/2015 про визначення процедур визнання та верифікації статусу жертв сексуального насильства під час Визвольної війни Косова. – Офіційний вісник Республіки Косово, № 30, 31 грудня 2015 р.]. URL: <https://kryeministri.rks-gov.net/en/blog/regulation-grk-no-22-2015-on-defining-the-procedures-for-recognition-and-verification-of-the-status-of-sexual-violence-victims-during-the-kosovo-liberation-war-25-12-2015/>.

9. UN Women. Gender-based Violence and Transitional Justice in the Western Balkans [Гендерно зумовлене насильство та перехідне правосуддя на Західних Балканах]. UN Women, 2017. URL: <https://eca.unwomen.org/>.

10. Amnesty International. Balkan Wounds: Addressing Sexual Violence from Conflict [Балканські рани: реагування на сексуальне насильство під час конфлікту]. – Amnesty International, 2010. – 38 с.